

УДК 338.439.5: 631.95

В. А. Чудовська,
аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Проаналізовано та обґрунтовано вплив ряду соціо-еколого-економічних факторів на формування українського ринку органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням тенденцій світового ринку даного виду продукції.

Analyzed and reasonably influence a number of socio-ecological-economic factors on the Ukrainian market for organic agricultural products based on world market trends of this type of product.

Ключові слова: ринок, органічна сільськогосподарська продукція, цінові та нецінові фактори, ресурси здоров'я, сталий розвиток, земельні ресурси.

Key words: market, organic agricultural products, price and non-price factors, health resources, sustainable development, land resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За роки інтенсивного виробництва сільськогосподарської продукції виникла загроза забруднення навколишнього природного середовища та харчових продуктів. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в Україні призвела до низки негативних наслідків. Хімізація і меліорація часто супроводжувалися порушенням норм застосування цих засобів та проводилися з недостатнім урахуванням природних процесів. Такий напрям ведення сільськогосподарського виробництва призвів не тільки до несприятливих екологічних наслідків, а й через зростання цін на засоби хімізації економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції істотно знизилася. Тому, враховуючи ситуацію, яка склалася, виникла об'єктивна необхідність подальшого дослідження органічного виробництва та розвитку ринку органічної продукції, що є невідворотним процесом. Адже спостерігається тенденція до здорового способу життя, охорони та раціонального використання природних ресурсів, що сприяє покращенню екологічної ситуації в країні і дає можливість підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств — виробників органічної продукції.

У зв'язку з цим питанням розвитку органічного сільськогосподарського виробництва приділяється багато уваги. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували проблеми розвитку ринку органічної продукції в Україні, можна виділити таких: В. Артиш, Н. Бородачева, Н. Зіновчук, В. Кисіль, М. Кобець, Є. Милованов, М. Шикіла, В. Шлапак та інші.

Проте, дослідженням саме факторів формування внутрішнього ринку органічної сільськогосподарської продукції було приділено мало уваги. Тому необхідність виявлення основних умов, факторів виробництва й каналів збуту такої продукції визначає актуальність теми дослідження.

Метою статті є визначення та аналіз факторів формування ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічний ринок можна визначити як взаємовигідний конкурентний обмін всім, що становить екологічну, соціальну та економічну цінність. Останнім часом частіше говорять про ринок органічних товарів і послуг — обмін всім, що покращує життя людей, заощаджує природно-ресурсний

потенціал. Виходячи з того, що ринок органічної продукції — це механізм взаємодії покупців і продавців, фактори його формування можна розділити на фактори попиту й фактори пропозиції.

На попит впливають цінові та нецінові чинники. Ціна є не єдиним фактором, який впливає на бажання і готовність споживачів придбати товар. Зміни, які викликані впливом всіх інших факторів, крім ціни, відбуваються під впливом так званих нецінових факторів попиту, до яких відносяться:

- особливі властивості придбаних органічних продуктів (безпека, більший вміст вітамінів, поживних речовин тощо), здатні повніше задовольнити потреби покупців;

- зміна доходів населення; якщо доходи зростають, то у покупців виникає бажання купувати більше товарів незалежно від цін на них;

- зміна цін на інші товари, наприклад, зростання цін на продукцію, отриману інтенсивним шляхом, внаслідок підвищення собівартості — витрат на мінеральні добрива, хімічні засоби захисту, може призвести до зростання попиту на органічні продукти харчування;

- зміна споживчих смаків, уподобань, звичок у зв'язку з більшою турботою про здоров'я, а також інші нецінові фактори.

Пропозиція — це кількість товару, яку хочуть і можуть запропонувати на ринку продавці за певний проміжок часу при всіх можливих цінах на нього. Закон пропозиції полягає в тому, що за інших рівних умов кількість пропонованого продавцями товару буде тим вище, чим вище ціна цього товару, і, навпаки, чим нижче його ціна, тим нижче величина пропозиції.

Крім ціни, на пропозицію, як і на попит, органічної сільськогосподарської продукції впливають й нецінові фактори, серед яких можна виділити наступні:

- стимулювання товаровиробників за допомогою дотацій за продукцію підвищеної якості і виробництво, що не приносить шкоди довкіллю, пільгове оподаткування та кредитування сприятиме зростанню пропозиції;

- підтримка вітчизняних виробників органічної продукції шляхом обмеження ввезення імпоротної продукції нижчої якості за нижчими цінами;

- зміна виробничих витрат. Зниження витрат у результаті, наприклад, технічних нововведень або зниження цін на сировину призводить до зростання пропозиції продукції. Збільшення витрат внаслідок підвищення цін на сировину або введення додаткових податків на виробника викликає скорочення пропозиції;

- зміна числа виробників у галузі: їх збільшення (зменшення) призводить до зростання (скорочення) пропозиції;

- природні катастрофи, війни, тобто так звані форс-мажорні обставини.

Однією з особливо важливих проблем в Україні залишається виробництво конкурентоспро-

можної вітчизняної органічної сільськогосподарської продукції. У багатьох районах нашої країни надмірна, а часом нерозумна індустріалізація, а також недоброякісні продукти харчування, які надходять в основному із зарубіжних країн, погіршили фізичне, а тому й духовне здоров'я населення, чисельність якого скорочується з року в рік. За оцінкою експертів, до 2040 року Україну очікує не тільки зменшення населення в цілому, але і населення в працездатному віці майже на чверть [7, с. 13].

Недооцінка ресурсів здоров'я як об'єкта ринкової економіки є сьогодні стримувальним фактором ефективного розвитку багатьох країн і регіонів. В Україні та в більшості країн здоров'я як економічна категорія не є ні об'єктом оцінки, ні критерієм, ні метою їх розвитку.

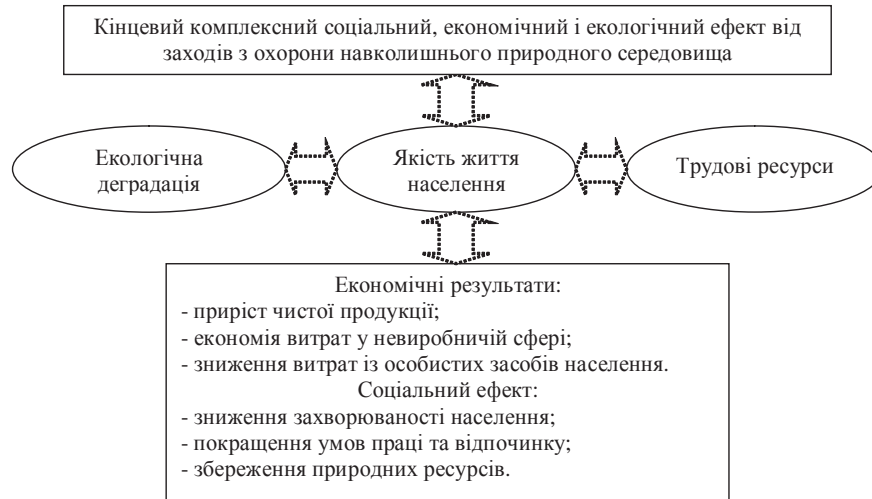
На початку ХХ століття в країні домінували інфекційні захворювання, викликані окремими мікроорганізмами; в середині століття — хвороби адаптації, спровоковані штучно створеними геохімічними провінціями і потужним промисловим стресом. При цьому помітно змінилася хронологія й медична географія екологічно залежних хвороб. Вона перестала підпорядковуватися природним законам біології і стала залежати від міграції технологічних процесів та характеру поширення промислових ресурсів на території країни.

На даних про хвороби, наданих МОЗ, органами статистики, науковими установами, урядовими організаціями та всім суспільством, будується політика, розробляються сценарні умови, концепції і стратегії. Про значимість якості здоров'я для економіки України свідчать такі оцінки: 1) ресурси здоров'я населення на кінець 2010 року становили близько 3,9 трлн дол. США, що у декілька разів більше всієї української нерухомості; 2) втрати національних ресурсів здоров'я через ранню смертність українських чоловіків еквівалентні невикористанню 5—6% ВВП на рік [5, с. 74].

Широке міжнародне визнання одержало визначення здоров'я, дане Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ): "стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність фізичних хвороб". Розуміння здоров'я як економічної категорії, в тому числі капіталу розвитку сімейної, корпоративної, регіональної та національної економік, передбачає регулярну оцінку й подальше включення ресурсів здоров'я у визначення національного багатства.

Ще однією відмінною рисою сучасного виробництва є надзвичайне марнотратство у відношенні природних ресурсів. Одним з основоположних принципів охорони природного середовища є правило "екологічне — економічно", але він має обмеження [6, с. 259]:

- на перших етапах всю суспільну увагу залучено до власного забезпечення;

Рис. 1. Фактори еколого-економічного розвитку сільськогосподарського виробництва

— зовнішнє середовище виробництва розуміється як необмежене, невичерпне;

— не враховується принцип розумної достатності і допустимого ризику.

Протягом останніх десятиліть людство діяло в рамках пошуку меж допустимого впливу господарської діяльності на біосферу, витративши близько 1,2 трлн дол. США на заходи з розбудови світового господарства в бік екологічно безпечнішого. Однак екологічна ситуація у світі погіршилася й зберігаються тенденції до подальшого погіршення. Такий результат суперечить концепції сталого розвитку, в якості показників якого розвинені країни використовують такі [8]:

— поліпшення здоров'я і навколишнього середовища: скорочення числа людей, що живуть в місцях недотримання стандартів чистоти повітря, зменшення випуску токсичних матеріалів, що впливають на людину, зниження захворюваності та смертності, викликаних зовнішнім впливом;

— економічного розвитку: збільшення ВВП на душу населення, збільшення кількості та поліпшення якості робочих місць, зменшення числа людей, що живуть за межею бідності, зростання заощаджень та інвестицій на душу населення, зростання витрат на охорону довкілля;

— соціальної справедливості: вирівнювання доходів на душу населення, визначення показників зовнішніх впливів, що позначаються на різних соціальних групах, відсоток людей з різних соціальних груп, які мають доступ до основних соціальних благ;

— збереження природи: зменшення втрат ґрунтів, внаслідок антропогенної діяльності, збільшення площі боліт і сіножатей; збільшення площі лісів та різноманітності біологічних видів, зменшення кількості видів, що знаходяться під загрозою зникнення, скорочення викидів й надлишкових добрив, зменшення емісії газів, що створюють парниковий ефект;

— раціонального господарювання: скорочення матеріаломісткості на одиницю продукції і на душу населення, скорочення відходів, акцент на вторинне використання, зменшення енергоємності виробництва, раціональне використання поновлюваних ресурсів.

Щодо сільського господарства, то перша і найважливіша функція сталого розвитку — це забезпечення якісними продуктами харчування населення. Значна частина економістів вважає, що харчові запаси можуть задовольнити прогнозовані потреби населення, але сталий розвиток вимагає, щоб задоволення одночасно не руйнувало і

природного навколишнього середовища.

Перш за все, сталий розвиток у галузі сільського господарства пов'язаний з головним елементом ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва, яким є земля. Незважаючи на те, що над проблемами раціонального використання та охорони земельних ресурсів працюють багато вчених, вони залишаються недостатньо дослідженими.

Екологічні проблеми формуються при зіткненні основного капіталу з такими факторами, як здоров'я людини і здорове навколишнє середовище. Дуже слушні у зв'язку з вищесказаним два питання: "Як оцінити в грошових одиницях такі речі, як людське життя і чисте довкілля, адже це поки що не піддається кількісній оцінці?" та "Чому люди, підприємства, які зазнали зовнішнього впливу, повинні самі компенсувати негативні наслідки, різні види шкоди, що у них виникли?"

Економлячи на екологічних та природоохоронних заходах, Україна втрачає набагато більше. Тільки прямі збитки від втрати працездатності в результаті хвороб, викликаних екологічним неблагополуччям, фахівцями оцінюються в 30—50% національного доходу [7, с. 12].

Демографічні процеси в Україні відбуваються в даний час у напрямі зниження народжуваності, старіння населення, зміни його вікової структури в бік зменшення питомої ваги дітей і людей, які не досягли працездатного віку. Умови життя, які значною мірою визначають якість здоров'я, у різних верств і груп населення все більше різняться у зв'язку соціально-економічними процесами, що відбуваються в країні. Залежність стану здоров'я людини від факторів соціального середовища не викликає сумніву, одночасно показник економічного розвитку пов'язаний з такими показниками, як екологічна деградація, трудові ресурси і якість життя населення (рис. 1).

Наприкінці ХХ століття виходом із сформованої ситуації, на думку багатьох вчених, був так званий екологічний імператив. Екологічний імператив — це система заборон на будь-які форми природокористування, що ведуть до руйнування навколишнього середовища, якості виготовлених продуктів харчування і, як наслідок, до погіршення здоров'я людей [3, с. 28].

Природа досі неформально визнається "безкоштовним" ресурсом і природоохоронна діяльність держави перебуває на низькому рівні. У нашій країні цьому сприяє спад виробництва. Періоди криз і необхідності реформ були і в інших країнах. Так було при К. Аденауері у ФРН, при Р. Рейгані в США. Але Німеччині і США пізніше довелося досить довго платити за "економію" на природі в період стабілізації — відновити втрачене завжди дорожче, ніж зберегти наявне. Для України ситуація ускладнюється ще й тим, що її господарство значно більшою мірою залежить від природних ресурсів.

Згідно з визначеннями і критеріями вчених-демографів, вік одного покоління становить 21 рік. Якщо мова повинна йти про майбутні покоління, то, як мінімум, необхідно розраховувати наявність та самовідновлення природних ресурсів на два покоління, тобто на 42 роки. На думку деяких дослідників, при складанні довгострокових програм раціонального природокористування в районах слід орієнтуватися на період до 2045—2050 років [4, с. 119].

Важливо мати на увазі майбутні нові потреби і вимоги до товарів. Так, наприклад, глибоке вивчення "суспільства майбутнього" проводять в Японії. Соціологічні дослідження серед різних верств молоді (учнів середніх шкіл, студентів, молодих фахівців) дозволили скласти характеристику людини майбутнього. Такі люди, як вважають японські соціологи, будуть охоче виконувати розпорядження, але уникати такої роботи, яка їм не подобається. Вони будуть швидко схоплювати інформацію, надавати велике значення думці про себе і оточуючих, але виявляти цілковиту байдужість до долі інших людей. Якість власного здоров'я, особистого життя, прагнення до незалежності стануть грати головну роль в їхньому характері [8].

Американські маркетингологи вивчили "підприємство завтрашнього дня" і прийшли до висновку, що існує три типи поведінки на ринку [8]: одні передбачають зміни, інші реагують на них, а треті ігнорують. Перші будуть процвітати. Другі — боротися за виживання. Треті не виживуть. Отже, реагувати на зміни — це ключ до виживання. Але успіх чекає тих, хто передбачає зміни.

Настало тисячоліття, що супроводжується процесами кооперації, інтеграції, глобалізації. Державні кордони відкриваються для торгівлі, інвестицій, інформаційних технологій. Головна мета глобалізації — визначити нові правила та організацію місцевих, національних і світових

ринків, які забезпечили б досягнення необхідних національних інтересів, підвищення рівня життя суспільства.

Забезпечення вітчизняними продуктами харчування для багатьох країн, у тому числі й України, становить проблему. Ерозія ґрунтів у всіх країнах знижує родючість 1/3 частини ріллі, яка в розрахунку на кожного жителя планети за останні 25—30 років зменшилася на 40%. У результаті відбувається помітне скорочення виробництва зерна та іншої продукції рослинництва. Через деградацію сільськогосподарських земель і забруднення навколишнього середовища щорічно в світі недобирається близько 14 млн тонн зерна.

Практика останніх років показала неефективність спроб вирішення цих проблем за допомогою традиційних наукових підходів. Розроблені і впроваджені у виробництво окремі, навіть передові технології (індустріальні, інтенсивні, ґрунтозахисні та інші), методи (моделювання родючості ґрунтів та отримання продукції) не дали очікуваного ефекту. З'явилася необхідність в новій методології, заснованій на новому світогляді [2, с. 49].

Складність формування єдиного еколого-економічного простору полягає в тому, що економічна та екологічна системи мають різні цілі в своєму функціонуванні. Якщо розглядати природно-екологічну систему, то її метою є забезпечення екологічної рівноваги, тобто встановлення такого стану довкілля, за якого може бути забезпечено саморозвиток (саморегулювання) та відтворення основних його компонентів. Мета ж соціально-економічної системи — це, насамперед, забезпечення економічного зростання, задоволення зростаючих потреб і покращення життя людей.

Дудар О. розглядає два найбільш вірогідних варіанти впливу реформування світового аграрного сектора на стан сільського господарства України залежно від того, яка політика в цьому питанні буде обрана державою [3, с. 26]. Перший варіант — це шлях перетворення країни на сировинний придаток Заходу і основний споживач дешевої "неекологічної" продукції. Другий варіант — прийняття активних заходів з екологізації сільськогосподарського виробництва з виходом на світовий ринок вітчизняних органічних продуктів. Цей варіант є єдиним прийнятним для нашої країни, і не тільки тому, що він економічно та технічно виправданий, але й тому, що через 2—3 роки час виявиться втраченим і український ринок органічного продовольства буде зайнятий закордонним бізнесом. Саме зараз в Україні створилися найбільш сприятливі умови для здійснення заходів з організації виробництва органічної сільськогосподарської продукції:

- високий рівень безробіття у сільській місцевості. Більшість сільських безробітних не отримують допомоги та соціально не захищені;

- площа ріллі скоротилася з 33571,1 тис. га в 1990 році до 32476,5 тис. га у 2010 році;

— більшість господарств уже 10 років працюють з обмеженим застосуванням мінеральних добрив.

Для забезпечення поступального розвитку землеробства необхідна регулярна всебічна оцінка перспективності та придатності окремих агротехнічних прийомів залежно від розвитку науки й техніки, запасів сировини, стану навколишнього середовища тощо. Так, за розрахунками окремих зарубіжних і вітчизняних вчених, великі витрати невідновлюваних енергетичних ресурсів на обробіток ґрунту, на виробництво й застосування хімічних засобів поряд з довготривалими екологічними наслідками робить їх використання у сільському господарстві все більш сумнівним. Широко визнається, що застосування хімічних добрив і засобів захисту може бути виправдане в тих випадках, коли використані всі інші можливості [1, с. 113].

Реалізація засад органічного сільськогосподарського виробництва, адаптивно-ландшафтною системи землеробства на практиці означає вирощування тих культур, урожай яких в умовах даної місцевості можна отримати без додаткових витрат і вкладень (мінеральних добрив, засобів хімізації тощо), розведення тих видів тварин, які відповідають національним особливостям місцевого населення, добре пристосовані до місцевої кормової бази [6, с. 257]. При цьому необхідно підтримувати ґрунти в життєздатному, біологічно активному стані, важливу роль приділяти сівозміанам з багаторічними травами і бобовими кормовими культурами, змішаним посівам (полікультурам), органічним добривам, подрібненню та внесенню в ґрунт соломи, зеленим добривам тощо. Також потрібно застосовувати мінімізацію обробки ґрунту, що сприяє запобіганню його деградації, дбайливій витраті гумусу та економії витрат [4, с. 123].

Враховуючи очевидні переваги органічного сільськогосподарського виробництва в порівнянні з традиційним, не можна не відзначити причини, які перешкоджають широкому поширенню органічного виду господарювання: повільне освоєння ринку збуту органічної продукції, недостатня підтримка та визнання з боку державних організацій. Проте намітилась позитивна тенденція розвитку органічного сільськогосподарського виробництва: збільшується кількість господарств, забезпечується більш ефективне використання земельних ресурсів, навіть за умови меншої урожайності органічних культур у порівнянні із традиційними, помітна позитивна динаміка її росту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Встановлено, що на формування ринку органічної сільськогосподарської продукції впливають ті ж фактори, що і на формування ринку традиційної продукції. Однак роль цих факторів у

підсумку в першому випадку дещо інша, ніж у другому, і відображається на здоров'ї нації та стані довкілля. Аналіз відповідних факторів і визначення проблем підприємства дає можливість кращої адаптації господарюючих суб'єктів до ринкових змін в аспекті екологічності, адже формування ринку якісного та безпечного для споживачів продовольства є найважливішим стратегічним завданням національної економіки.

Незважаючи на те, що вітчизняний ринок органічної сільськогосподарської продукції знаходиться на початковій стадії розвитку, ведення органічного сільського господарства в Україні є прибутковим. Адже використання органічних технологій сільськогосподарського виробництва зумовлює збереження та підвищення родючості ґрунтів, створення умов для їх здійснення й отримання рослинницької продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам при істотному скороченні матеріальних, енергетичних та інших витрат. Отже, виробництво органічної сільськогосподарської продукції є одним з основних умов сталого розвитку сільських територій. Тому формування ринку даної продукції є необхідним для ефективного еколого-економічного розвитку країни та здоров'я української нації.

Література:

1. Артиш В.І. Ринок української органічної продукції та перспективи його розвитку / В.І. Артиш // Посібник українського хлібороба. — 2008. — С. 113—115.
  2. Безус Р.М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р.М. Безус, Г.Я. Антонюк // Економіка АПК. — 2011. — № 6. — С. 47—52.
  3. Дудар О.Т. Органічне агровиробництво у системі еколого-спрямованого розвитку сільського господарства / О.Т. Дудар / Інноваційна економіка. — 2009. — № 4. — С. 26—30.
  4. Зайчук Т.О. Відчизняний ринок екологічно чистих продуктів харчування та шляхи його розвитку / Т.О. Зайчук // Економіка і прогнозування. — 2009. — № 4. — С. 114—125.
  5. Зіновчук Н.В. Екологічні аспекти економіки сільського господарства США / Н.В. Зіновчук // Економіка АПК. — 1997. — № 11. — С. 71—77.
  6. Милованов Є.В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є.В. Милованов // Посібник українського хлібороба. — 2009. — С. 257—260.
  7. Шкуратов О.І. Організаційно-правовий механізм забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва / О.І. Шкуратов // Агро-екологічний журнал. — 2012. — № 1. — С. 12—17.
  8. Organic Certification and Market Development in Ukraine. — October 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.swiss-cooperation.admin.ch/>
- Стаття надійшла до редакції 30.08.2012 р.